

Draudžiamos lietuviškos spaudos platinimas Čekiškės apylinkėse

INGA STEPUKONIENĖ

Vilniaus universitetas, Kauno fakultetas, Kalbų, literatūros ir vertimo studijų institutas, Muitinės g. 8, 44280 Kaunas

El. paštas inga.stepukoniene@knf.vu.lt

Tyrimui pasirinktas XIX a. antroje pusėje Kauno gubernijai priklausęs Čekiškės miestelis ir jo apylinkės, kur knygnešiai gana uoliai platino iš Prūsijos pargabentus lietuviškus leidinius.

Tyrimo objektas – draudžiamos lietuviškos spaudos platinimo veikla Čekiškės apylinkėse. Darbo tikslas – aptarti draudžiamos spaudos platintojų asmenybes, slaptos jų veiklos pobūdį ir pastangas gabenti lietuviškus leidinius iš Prūsijos. Darbe naudojami tiriamasis, analitinis, aprašomasis metodai.

Raktažodžiai: knygnešiai, draudžiama lietuviška spauda, Čekiškė

IVADAS

Pakaunės kraštas Lietuvoje visuomet buvo svarbus savo kultūrinėmis ir intelektualinėmis aspiracijomis. Kauno miestą supančiose vietovėse, po Trečiojo valstybės padalijimo priklausiusiose skirtingoms – Kauno (Čekiškė, Serežius, Vilkija, Raudondvaris, Babtai, Batniava, Karmėlava) ir Suvalkų (Garliava, Zapyškis, Rokai, Girininkai, Šlienava, Piliuona) – gubernijoms, spaudos draudimo laikotarpiu intensyviai slapta platinti leidiniai lotyniškais rašmenimis, čia aktyviai veikė knygnešiai. Tuometinėje Kauno gubernijoje fiksuojamos vienos ankstyviausių knygnešystės judėjimo užuomazgų, iškart po 1863 m. sukilimo atsiranda pirmieji knygnešiai ir kuriasi draudžiamų knygų platinimo židiniai, kuriamos slaptos knygnešių organizacijos. Ši veikla išliko itin intensyvi per visą spaudos draudimo laikotarpį ir darė didžiulę įtaką ne tik Pakaunės, bet ir visos Lietuvos tautinio atgimimo procesui.

Kaip liudija faktinė medžiaga, dauguma iš Pakaunės kilusių ir šioje teritorijoje veikusių knygnešių buvo, G. Ilgūno žodžiais tariant, paprasti mažažemiai ar bežemiai, tačiau sąmoningi žmonės. Būtent dėl jų veiklos šio krašto gyventojai mokėsi skaityti ir rašyti lietuviškai. Jiems talkino bendražygiai daraktoriai, kurių daugelis patys platino draudžiamas lietuviškas knygas ir laikraščius, o nelegaliose mokyklose mokė vaikus pažinti lietuviškas raides, skaityti ir rašyti iš knygnešių atneštų lietuviškų elementorių ir maldaknygių [6, 10].

Knygnešystės veiklą stiprino jauna vietinė lietuvių inteligentija, daugiausia kilusi iš prastų sodiečių. Pakaunėje, Garliavos, Pažerų, Zapyškio, Vilkijos, Čekiškės, Kulautuvos, Babtų, Raudondvario apylinkėse, iškart po 1863 m. sukilimo gausiai platinti lietuviški religinio turinio leidiniai ir maldaknygės, skaitymo pradžiamoksliai – elementoriai, vėliau – pirmieji lietuviški laikraščiai – *Aušra ir Varpas*, šio leidinio priedas *Ūkininkas*.

Knygnešių – paprastų kaimo sodiečių ir jaunosios inteligentijos – mokytojų, gydytojų, vaistininkų, kunigų – pasiaukojimo dėka carinės imperijos valdžios užmačios nutautinti kraštą liko bevaisės. Zapyškietis Motiejus Eimaitis, vienas pirmųjų Lietuvoje pradėjęs platinti draudžiamą lietuvišką spaudą iškart po 1863 m. sukilimo, Garliavos pradžios mokykloje mokytojavęs Juozas Andziulaitis-Kalnėnas, pas jį gyvenęs poetas Jonas Mačys-Kėkštas, nuolat lankęsis aušrininkas Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis, Zapyškyje vasarodavęs Vincas Kudirka, Pakuonio kunigas Pranciškus Bučys, Garliavos vaistininkas Kazimieras Aglinskas, mokytojas Vincas Palukaitis ir kt. – asmenybės, savo veikla žinomos visoje Lietuvoje, dariusios didžiulę įtaką šio sąjūdžio augimui, savo pavyzdžiu pažadinusios daugybę krašto žmonių įsitraukti į gimtosios kalbos, rašto ir tautinio tapatumo saugojimo procesą. Pasak G. Ilgūno, lietuviškos spaudos plitimas atskiruose Lietuvos regionuose buvo skirtingas. Didžiausias lietuviškų raštų paplitimas pastebimas vakarinėje Lietuvos dalyje, kiek mažesnis vidurio ir dar pasyvesnis rytinėje Lietuvos dalyje [6, 105]. Akivaizdu, kad Pakaunės krašte, pietvakarinėje Lietuvos dalyje, veržlų knygnešių judėjimą lėmė įvairios priežastys: carinės represijos po pralaimėto 1863 m. sukilimo, didelis skaičius veiklių, drąsių ir tautiškai susipratusių asmenybių, gana gausi išsilavinusios jaunuomenės dalis (Marijampolės gimnazija, Veiverių mokytojų seminarija), patogi geografinė padėtis (Nemuno kelias). Pakaunės kraštas – ne tik daugelio garsių Lietuvoje knygnešių gimtoji ar gyvenamoji vieta. Šiame krašte, supančiame Kauno miestą, ne tik organizuotos slaptos draudžiamų lietuviškų laikraščių ir knygų kairiajame (Garliava, Zapyškis) ir dešiniajame (Vilkija, Raudondvaris) Nemuno krante saugojimo vietos, iš kur jos tiekto į Kauną, čia kryžiuosiai ir garsiųjų Lietuvos knygnešių – Jurgio Bielinio-Baltojo Erelio, Juozo Akelaičio, Antano Baltrušaičio-Antanėlio, Juozo Kanclerio-Kancieriaus ir kitų keliai į Alytų, Vilnių ir dar tolimesnes vietas. Be platinamų laikraščių – *Aušros*, *Varpo*, JAV leidžiamos *Vienybės lietuvininkų*, taip pat katalikiškos visuomenės daliai svarbių *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos*, *Tėvynės sargo*, Pakaunės gyventojus pasiekdavo ir lietuviškos knygos – mokybiniai leidiniai ir lietuvių grožinė literatūra (M. Valančiaus, A. Tatarės, Žemaitės, P. Višinskio knygelės).

Šio darbo tikslas – apžvelgti draudžiamos spaudos platinimo veiklą Kauno gubernijai priklausiusioje Čekiškėje. Čekiškė – senas Lietuvos miestelis, istoriniuose šaltiniuose minimas nuo XVI a., nuo Kauno nutolęs apie 50 kilometrų, bet stipriai veikiamas šio miesto kultūrinių įtakų. Jame stovėjo katalikų bažnyčia ir buvo įkurta viena seniausių Lietuvoje paprinė mokykla (1625 m.), kurioje mokėsi bajorų ir miestelėnų vaikai. Ji veikė iki 1864 metų. XIX a. Čekiškės ir ją supusių kaimų gyventojai patyrė sunkius carinės imperijos administracijos gniaužtus. Nemaža vietinių vyrų kasmet būdavo atiduodami į rekrūtus. Istoriniais duomenimis, iš Dokių kaimo 1811 m. paimtas 23 metų Tomas Milčius, 1813 m. – 25 metų Martynas Rakevičius [12, 2]. Dėl to žmonės palikdavo savo namus ir bėgo slapstytis į Užnemunę. Iš to paties Dokių kaimo 1814 m. pabėgo Adomas Milčius, 1816 m. – Tadas ir Bartolomėjus Korsakai ir kiti vyrai [12, 2].

Miestelio apylinkių gyventojai aktyviai dalyvavo 1863 m. sukilime, kurio manifestą Čekiškės bažnyčioje perskaitęs kunigas Aleksandras Vytartas pats stojo į sukilėlių būrį. Tai viena garsiausių XIX a. asmenybių Pakaunės istorijoje. A. Vytartas gimė 1814 m. Naujamiestyje, Panevėžio apskrityje. Mokėsi Panevėžio bajorų mokykloje, bet jos nebai gė. Lavinosi namie, 1858 m. įstojo į Varnių dvasinę seminariją, kurią baigęs 1861 m. buvo įšventintas kunigu. 1862–1863 m. buvo Čekiškės vikaras. 1863 m. išėjo į gana stambų Bronislovo Žarskio ir Bronislovo Kolyškos būrį [1, 410], pavadintą Dubysos pulku. Pasak

A. Daugirdo, ši pulką sudarė vietiniai sodiečiai, iš Kauno atvykę vyresnių klasių gimnazistai, jauni tarnautojai ir amatininkai. Kovo 28 d. sukilėliai, įsitaisę ant mišku apaugusio kalno netoli Vilkijos, užpuolė palei Nemuną vykstančią Imperatoriaus šeimos leibgardijos šaulių bataliono I kuopą ir privertė ją pasitraukti, paėmė daug ginklų. Kitą dieną B. Kolyškos būrys stoji prieš caro armijos dalinius prie Aukštadvario Čekiškės apskrityje. Nors sukilėliai po vakarykštės pergalės buvo atsipalaidavę, Čekiškės apylinkėse jautėsi saugiai ir buvo užpulti nepasiruošę, būrio vadas B. Žarskis greitai juos patraukė į Aukštadvario mišką, išrikiavo ir po keturių valandų mūšio privertė majoro Stepanovo vadovaujamą dalinį atsitraukti. Būrį sudarė net 400 vyrų, tačiau sukilėliai patyrė didelį nuostolį: žuvo 16 vyrų, tarp jų kunigas A. Norvaiša ir Dombrovičius [3, 15]. Šiame sukilėlių būryje buvo ir kunigas A. Vytartas, kuris, anot A. Daugirdo, sukilimo pradžioje lietuviškai sakydavo pamokslus, smerkiančius caro valdžią, vėliau ir pats dalyvavo aktyviuose veiksmuose [3, 16]. Teigiama, jog A. Vytartas žuvo sukilėliams susirėmus su caro kariuomenės daliniu netoli Karalgirio ir buvo palaidotas miestelio kapinėse [17, 16]. Tačiau sukilėliai jo žuvimo šiame mūšyje neminėjo [1, 410] (1).

N. Muravjovui žiauriai numalšinus sukilimą, Čekiškės paparinė mokykla iškart buvo uždaryta, ją pakeitė caro valdžios įkurta pradinė vienaklasė mokykla, kurioje dirbo iš Rusijos atkelti mokytojai seminaristai [15, 268].

XIX amžiuje Čekiškės miestelyje ir apylinkėse vyravo daugiakultūrė aplinka, kurią lėmė tautiškai marga gyventojų sudėtis. XIX a. antrojoje pusėje didelę miestelio gyventojų dalį sudarė žydų tautybės asmenys, gyvenę centrinėje – Bažnyčios – gatvėje ir vertęsi prekyba. Pasak A. Vaičiaus, 1867 m. žydai Čekiškėje turėjo 10 smulkių parduotuvėlių, veikė keli amatininkų cechai, dirbo 22 amatininkai. 1897 m. miestelyje gyveno 668 gyventojai, iš kurių 432 buvo žydai [20, 135–136]. Čekiškėje ir jos apylinkėse gyveno ir nemaža lenkų. Lietuviai daugiausia buvo įsikūrę miestelio pakraštyje ir aplinkiniuose kaimuose – Dokiuose, Besmerčiuose, Kairiuose, Eikščiuose, Plikiuose, Vincentavoje ir kt. Už keleto kilometrų nuo Čekiškės nutolusiuose Krūvanduose ir kitose vietovėse gyveno nemaža sulenkėjusių Liaudos bajorų palikuonių, pasižymėjusių unijos nuotaikomis ir stipriai palaikiusių 1863 m. sukilimą. Krūvanduose jie turėjo savo atskirą koplyčią ir kapines. Taigi miestelyje, be jidiš, plačiai klestėjo lenkų kalba. Lietuvių kalba daugiausia vartota aplinkiniuose kaimuose.

XIX a. pabaigoje Čekiškėje ir jos apylinkėse veikė slaptos daraktorių mokyklos, kuriose vaikus mokė raštingi kaimo žmonės arba iš karo tarnybos paleisti vyrai. Istoriniai dokumentai liudija, jog 1873 m. rugsėjo 13 d. Čekiškėje žandarai rado slaptą daraktorių mokyklą. Joje vaikus skaityti lenkiškai mokė buvęs karininkas Juozas Vaičekauskas. Mokykla buvo uždaryta, o mokytojas nubaustas 25 rublių bauda [15, 236]. Slaptose daraktorių mokyklose mokėsi ne tik paprastų sodiečių, bet ir bajorų vaikai, kurių tėvai norėjo, kad jie pradžios mokslo žinias įgytų ne rusų, bet lenkų kalba [15, 236].

KNYGNEŠIAI ČEKIŠKĖJE

Tokiomis aplinkybėmis sunkiai, bet vis dėlto brendo ir lietuviškos savimonės daigai. Po Lietuvą spaudą gabenantys knygnešiai Čekiškę ir aplinkinius kaimus pasiekdavo iš Ariogalos,

(1) V. Biržiška pateikia versiją, jog A. Vytartas drauge su kitais žuvusiais sukilėliais galėjo būti palaidotas Bialozoriškės miške, Laučinės kalvoje, o vėliau iškastas ir perlaidotas Čekiškės miestelio kapinėse. Kita galima versija – jis svetima pavarde pabėgęs į Paryžių, kur buvo išspausdintas jo sukilėliams prieš mūšį sakytas pamokslas.

Seredžiaus, o iš čia per Vilkiją ir jos apylinkes toliau vykdavo iki Kauno. Sekmadieninių mišių metu ir per atlaisdus prekyautojai lietuviškomis ir lenkiškomis maldaknygėmis, knygelėmis ir šventais paveikslėliais sukiodavosi prie miestelio bažnyčios nusidriekusiame erdviame turgaus aikštėje. Čekiškėje draudžiamas lietuviškas knygas platino Pranas Bendžiūnas, gimęs apie 1864 m., gyvenęs Paantvardyje, netoli Raudonės, ir su knygomis keliaudavęs į Sudargą, Gelgaudiškį, Babtus, Vadžgirį, Ariogalą. Vėliau areštuotas ir kalintas [8, 61]. Devocionalijas savo miestelyje ir kitose vietovėse pardavinėdavo čekiškietis Mikalauskas [9, 219]. XIX a. 8–9 dešimtmečiais ir vėliau Čekiškės apylinkėse jau veikė tam tikras organizuotas knygnešių tinklas. Yra žinoma, jog už draudžiamų lietuviškų knygų platinimą škaplierninkas ir knygnešys Vizbaras iš Čekiškės buvo suimtas ir ištremtas į Archangelsko guberniją, kur labai vargo ir badavo. Namuose liko jo pasiligojusi žmona su šešiais vaikais [9, 219]. 1893 m. miestelio turguje žandarai sulaukė Joną Ivanauską, pas kurį rado septynias lietuviškas knygas, tarp kurių buvo vienas 1892 m. kalendorius. Knygnešys buvo suimtas ir nubaustas viename mėnesiui arešto policijos areštiniėje [11, 194]. Jonas Ivanauskas, Motiejaus sūnus, buvo kilęs iš Seredžiaus ir ten gyveno, o Čekiškėje prekiaudavo devocionalijomis.

Čekiškės knygnešiai draudžiamą spaudą dažniausiai gabendavo patys iš Mažosios Lietuvos. Dauguma jų buvo glaudžiai susiję su Ariogalos krašto knygnešiais, ypač Jonu Lukošiumi, kuris, manoma, buvo vienas aktyviausių platesnio knygnešių tinklo Vilkijos, Seredžiaus, Ariogalos, Pernaravos, Šiluvos apylinkėse organizatorių ir veikėjų, bendradarbiavo su šių parapijų kunigais ir bajorais, dvarų ir palivarkų savininkais – Daugirdais, Juškevičiais, Šliūpais.

Ariogalos knygnešiai į draudžiamą spaudos platinimą įtraukė ir Čekiškėje gyvenusį Karolį Ivanauską, dirbusį samdomu darbininku. Žmonos liudijimu, jis tarnavo dvaruose, klebonijoje, visur, kur tik pasitaikydavo gauti darbo. Lietuvišką spaudą gabenti pradėjo apie 1890 metus. Policija jį gaudė, bet nesėkmingai. Lietuviškus spaudinius knygnešys nešdavo kuprinėje. Pirmą kartą į Mažąją Lietuvą išvyko su J. Tamošausku iš Ariogalos valsčiaus ir Jonaičiu. Parsigabenti spaudos eidavo gana dažnai. Iš karto nešdavo apie keturis pūdus (64 kg). „Geriausieji sekėsi eiti per rubežių audrai siaučiant, griaudžiant. Tada parubežiniai, kareiviai negalėdavo kontrabandininkų taip lengvai pastebėti ir jų gaudyti. Kareivius dažniausiai papirkdavom“, – prisiminė jis [9, 194]. Kiti knygnešiai jį labai mėgo, ateidavo į namus pasikalbėti, pasitarti. Karolis Ivanauskas parsigabenti spaudos eidavo su Pranu Papecku, Juozu Karabinu iš Šunkelių kaimo, „kurie knygas veždavo tiesiog vežimais. Jie labai mokėdavo parubežinius papirkinėti ir prigaudinėti“ [9, 194]. K. Ivanausko namuose dažnai būdavo daromos kratos. Knygnešys spaudos namuose nelaikydavo, daugiausia slėpdavo Čekiškės bažnyčios varpinėje. Tai leidžia manyti, kad turėjo glaudžius ryšius su parapijos kunigais. Su lietuviška spauda K. Ivanauskas įkliuvo tik 1901 m. ties Seredžiumi. Kalintas, tačiau kažkokiu būdu jam pasisekė ištrukti iš žandarų. Kažkieno padedamas pabėgo į JAV. Ten po poros metų tragiškai žuvo anglių kasykloje [10, 5].

Likusi Lietuvoje žmona Ieva toliau platino lietuvišką draudžiamą spaudą. Ji gimė 1873 m. gruodžio 24 d. Vilkijoje. Apsigyvenusi pas vyrą Čekiškėje, padėjo jam platinti lietuviškas knygas. Ieva Ivanauskienė prisimena: „Aš irgi daug kartų eidavau į Prūsus knygų parsinešti, savo vyrui padėti. Vieną kartą eidama tamsią naktį įkritau į upelį, skiriančią Prūsus nuo Lietuvos. Buvau jau beskęstanti, bet knygnešys Papeckis išgelbėjo. <...> Parubežy buvo daug namukų, kur mes kartais išbūdavam po keletą dienų, laukdami patogaus laiko rubežiui pereiti. <...> Knygoms kainas dėdavom pusė ant pusės, nes maždaug kas antras knygų vežimas pražūdavo. Be to, juk nemaža pinigų išeidavo visokiems

papirkinėjimams, kyšiams, ir t. t. <...> Mus kratydavo gana dažnai. Įskųsdavo kai kas iš kaimynų, pavydėdami. Niekad nieko pas mus nėra suradę, nes niekad nieko namie nelaikydavom. Knygas slėpdavom daugiausia bažnyčios varpinėj“ [10, 5].

1895 m. persikėlusį gyventi į Ariogalą Ieva Ivanauskienė dirbo bažnyčios altorių puošėja, o žiemos metu slapta daraktoriavo – mokė vaikus lietuviškai skaityti. Kartą jai buvo pavesta svarbi užduotis – nunešti leidėjams į Tilžę rašytojo Juozo Tumo-Vaižganto ir poeto Maironio rankraščius. Juos nešė paslėpusi kiauroje lazdoje. Platindama spaudą bendradarbiavo su kunigais Pauliuku ir Tiškumi. Yra pagrindo manyti, kad tarpininkaujant šiems kunigams ir dvarininkams Daugirdams knygnešei būdavo perduodami lietuvių kūrėjų rankraščiai, kuriuos ji nunešdavo į Prūsiją. Daugirdams priklausiusiame Pemborgo dvare gana dažnai viešėdavo poetas Maironis, savo eilėraščius publikuodavęs *Aušroje*.

JAV žuvus vyrui, I. Ivanauskienė liko našlė su trimis vaikais. Vertėsi ausdama škapliarius ir platindama lietuviškas knygas. Palikusi vaikus kaimynų globai, viena eidavo per sieną į Prūsiją draudžiamų leidinių. Jai visokeriopai talkino Ariogaloje gyvenęs knygnešys Jonas Lukošius, iš kurio gaudavo lietuviškos spaudos („Daug raštų prieš rusų valdžią išplatinau, gaudama juos iš Ariogalos knygnešio Jono Lukošiaus. Lukošius, rodos, 1907 m. buvo ištremtas į Sibirą, kur jis išbuvo iki Didžiojo karo.“) [10, 5]. 1904 m. I. Ivanauskienė įkliuvo žandarams netoli Juodaičių (Jurbarko r.). Knygnešei turėjo būti pradėta byla, tačiau netrukus panaikintas spaudos draudimas ir ji bausmės išvengė.

A. Rucevičiui Ivanauskienė pasakojo, jog lietuviškas knygas iš Prūsijos ji nešė ir po spaudos draudimo panaikinimo. „Žandarai, visokios rūšies policininkai senu paprastumu žvairavo į lietuviškas knygas, matyt, negalėdami pakęsti ir jų pavidalo. Ir kuo čia stebėtis! – tiek metų jas persekiojo, gaudė, degino, o dabar, žiūrėk, ramiai riogso pas bagamazninkus ant staliukų ir tartum tyčiotė tyčiojasi iš savo buvusių persekiotojų, lyg sakydamos praeinantiems žandarams ir uriadninkams: Štai ir nenugalėjote mūsų! Mes viršų paėmėm, nors ir kažkaip jums dėl to pikta. Ir ne be reikalo mūsų kurį laiką jų bijota ir saugotasi: vienur kitur maskoliai, matyt, negalėdami nė suprasti, kaip tai gali lietuviai net viešai su savo knygomis rodytis, išsišoko, suimdami visai nekalto turinio knygas ir tąsydami žmones, nors žinoma, jau nieko iš to pešti negalėdavo. <...> Toks atsitikimas buvo ir su manim. 1905 m. per Sekmines, taigi jau gerokai po spaudos atgavimo, pargabenau knygų iš Prūsų ir negalėdama visų jų iš karto gabenti į Ariogalą, palikau pas kunigą Pauliuką Šilavoje. Naktį, niekam nematant, visas likusias knygas parsigabenau į Ariogalą. Kai kurias iš tų knygų, pačias, kaip man rodės, nekalčiausias, išstačiau savo būdelėj. Žandaras Pinčukovas, pamatęs Rygos kalendorių, puolė prie jo ir nusinešė, tartum kokį draudžiamąjį daiktą. Mane paėmė baimė: jeigu ima, galvoju sau, tai gali ir visas kitas knygas paimt“ [10, 4].

Tąkart knygnešę žandarai stumdė, stengdamiesi kuo labiau įskaudinti. Kaip minėta, šį jų grubumą sustabdė knygnešę užstojęs dvarininkas Daugirdas. Tačiau vis tiek buvo nuvaryta į areštinę, tardyta, jai grasinta padaryti taip, kad „daugiau ir pasaulio nebepamatytų“ [10, 374].

1912 m. Ieva Ivanauskienė ištekėjo už P. Lukošiaus ir gyveno Paliepių kaime. Mirė 1948 m. birželio mėnesį, palaidota Paliepių kapinėse [10, 374].

Čekiškės apylinkėse veikė ir daugiau knygnešių. 1894 m. spalio mėnesį Pašvenčio muitinėje iš Motiejaus Šalčio, Leono sūnaus, gimusio 1877 m. Čekiškėje, buvo atimti du sąsiuviniai su parašytu lietuvišku tekstu. M. Šaltis buvo nubaustas septynioms paroms arešto policijos areštinėje [10, 456]. Šis knygnešys taip pat nešė kažkieno raštus leidėjams į Prūsiją.

Nuo Čekiškės už kelių kilometrų nutolusiame Jakavų kaime gyveno sielininkas Jurgis Gardzijauskas, Baltramiejaus sūnus, kuris 1894 m. Pašvenčio muitinėje suimtas kaip nešęs draudžiamą spaudą – pas knygnešį žandarai rado aštuonias lietuviškas knygas. Tai uolaus vyro neįbaugino ir jis netrukus vėl ėmėsi savo veiklos. 1896 m. J. Gardzijauskas buvo sulai-kytas toje pačioje užkardoje su dviem lietuviškomis knygomis ir nubaustas trims paroms arešto policijos areštinėje [10, 139].

MYKOLAS RAČKUS

Į Prūsiją parsigabenti lietuviškų leidinių eidavo ir vienas aktyviausių draudžiamos spau-dos platintojų ir organizatorių krašte Mykolas Račkus, gimęs 1866 m. Pagausančio kaime, Ariogalos valsčiuje. Jis buvo savamokslis. Manytina, kad imtis rizikingos knygnešystės veiklos tiesiogiai jį pastūmėjo uolus Vilkijos knygnešys Antanas Povilaitis. M. Račkus turėjo ryšių ir su Ariogalos knygnešiais, ypač su knygas Seredžiuje ir Vilkijoje platinusiu Jonu Lukošiumi. Glaudžiai bendravo su Ariogalos klebonu B. Markevičiumi (Morkumi), kuris vėliau padėdavo jam pinigais, slėpė jo parsigabentas draudžiamas lietuviškas knygas [9, 223]. Lietuviškų leidinių M. Račkus atnešdavo ir Pernaravos klebonui Aloyzui Šliūpui. Pirmą kartą M. Račkus nuvyko į Prūsiją parnešti lietuviškų laikraščių ir knygų būdamas jaunas, vos dvidešimt dvejų metų. Vėliau ten keliaudavo kiekvieną rudenį. 1890 m. su knygų nešuliu pateko į pasienio sargybinių rankas, buvo sumuštas ir trims mėnesiams uždarytas į kalėjimą. Išėjęs į laisvę toliau tęsė draudžiamos spaudos platinimo veiklą.

Kurį laiką M. Račkus gyveno Čekiškėje ir nuolat bendravo su apylinkių daraktoriais ir knygnešiais. Jis vedė Vilkijos knygnešio A. Povilaičio dukrą Petronėlę, kuri jam nuolat talkino slaptoje spaudos platinimo veikloje, drauge važinėdama po atlaidus ir prekiauda-ma devocionalijomis. Čekiškėje Petronėlės ir Mykolo Račkų šeimoje 1893 m. gimė sūnus Aleksandras. Po metų jie persikėlė gyventi į Ariogalą. 1894 m. Šiluvoje sulaukę M. Račkų žandarai apkaltino prekyvimi draudžiamomis knygomis, bet šias jis spėjo saugiai paslėp-ti. Tąkart jį užstojo Šiluvos klebonas kunigas Jastržembskis, ir žandarai, palaukę daboklėje vieną naktį, ryte paleido. Vėliau Račkai išsikraustė gyventi į Šiaulius. Žandarai ir čia nedavė ramybės, stebėjo knygnešio gyvenimą ir veiklą. 1897 m. jis vėl pateko į policijos rankas ir pusmečiui buvo įkalintas Šiaulių kalėjime. Grįžęs apsigyveno Ariogaloje ir toliau tęsė kny-gnešio veiklą. Ir ten Račkų šeimą aršiai persekiojo žandaras Muskatovas, darė kratas, bet jam vis nepasisėkdavo rasti draudžiamų spaudinių. Vieno patikrinimo metu žandaras labai išgąsdino knygnešio vaikus ir žmoną, kuri ką tik buvo pagimdžiusi ir nuo patirtų išgyveni-mų sunkiai sirgo tris savaites [9, 223]. Po kurio laiko M. Račkus suorganizavo dar platesnį knygnešių tinklą.

Knygnešio veikloje pasitaikydavo įvairių pavojingų netikėtumų. M. Račkus prisimini-muose pasakojo, jog 1898 m. nuvykęs į Juodaičių bažnytkaimį Ariogalos apskrityje, kuria-me vyko atlaidai, netoli šventoriaus pardavinėjo škaplierius, o slapta iš lagaminėlio platino lietuviškas knygas. Išpardavė visas, kiek tik turėjo. Buvo likę dar keletas kalendorių, kuriuos įsikišo į kišenę. Oras buvo labai gražus, švietė saulė, tačiau giedrą nuotaiką sugadino ne-tikėtai vežimu atbildėjęs Ariogalos žandaras Muskatovas, kuris nuolat kibdavo prie visų prekyautojų škaplieriais. Nuo jo nukentėjo nemaža knygnešių. Tąkart prie bažnyčios buvo ir daugiau žmonių, prekyvusių lietuviškomis knygomis, kalendoriais ir laikraščiais. Visi paskubomis slėpė savo prekes. M. Račkui nieko kito nebeliko, kaip perduoti pažįstamai moteriškei savo kalendorius ir paprašyti, kad paslėptų. Žandaras atėjo krėsti škaplierninkų. Jų buvo keturi, bet nė pas vieną nerado jokių draudžiamų dalykų. Netikėtai ant M. Račkaus

keturkampės dėžės su stikliniu antvožu jis pastebėjo šventųjų paveikslėlius su lietuviškais užrašais, kuriuos knygnešys pamiršo paslėpti ir kurie ką tik buvo pargabenti iš Prūsijos. Žandaras juos pačiupo. Tarp tų paveikslėlių keli aštrokai išjuokė rusų žandarus. M. Račkus nutarė nepasiduoti ir išplėšė paveikslėlius iš Muskatovo rankų. Kilo triukšmas, juos apstojo žmonės. Žandaras trenkė knygnešiui kumščiu į veidą, bet šis, būdamas stambokas vyras, trinktelėjo jam į krūtinę ir šis pargriuvo, tuomet kažkoks piemuo sudavė žandarui botagu. Per sumaištį M. Račkus perdavė paveikslukus savo draugui. Žmonės ėmė gėdinti žandarą, o atvykę dešimtininkai nusivedė jį į karčiamą, ir skundžiamasis protokolas liko nesurašytas. Vis dėlto žandaro sumušimas grėsė katorga arba kalėjimu, todėl škaplierninkai galvojo, kaip išsisukti. Šeši vyrai sutiko liudyti M. Račkaus naudai. Iš čekiškio Mikalausko gavęs carinės administracijos leistų caro ir carienės paveikslukų, Račkus juos sugniaužė, perplėšė ir sumaišė su lenkiškais šventųjų paveikslukais. Sugrįžęs namo į Čekiškę, kitą dieną sulaukė šimtininko, kuris kvietė pas pristavą. Ten knygnešys buvo grubiai apšauktas, jam grasinta ištėmimu, bet kai pristavas nurimo, M. Račkus išėmė iš kišenės suplėšytus carų paveikslukus, parodė pristavui ir paklausė, ar taip gali elgtis caro tarnas – žandaras? Pristavas nustėro ir paklausė, ar M. Račkus turįs liudininkų. Šis atsakė, kad visa katalikų minia matė, kaip žandaras Muskatovas padarė baisią šventvagystę, ir kad už caro išniekinimą M. Račkus dabar privalėsiąs paduoti jį į teismą. Tada pristavas pradėjęs maldauti knygnešio, kad to nedarytų. Naktį į M. Račkaus namus atbėgęs Muskatovas maldavo, kad jo neduotų į teismą. Tada M. Račkus jam priekaištavo dėl čekiškio Vizbaro ištėmimo į Sibirą; jis tiesiai paklausė, ar lietuvis jam yra šuo ir ar katalikai neturi jausmų, kad žandaras leidžia sau juos taip kankinti, ar vargšų našlaičių ašaros ir nuskriaustų lietuvių prakeikimas ant jo galvos kada nenukris? Žandaras puolė ant kelių ir su ašaromis akyse maldavo pasigailėti. Jis prižadėjo daugiau niekada prie lietuvių škaplierninkų ir knygnešių nekibti, rastų jų sandėlių neišduoti ir pasakyti savo draugams, kad paliktų knygnešius ramybėje, o kad M. Račkus tuo patikėtų, bučiavo nusikabinęs nuo krūtinės rusišką kryžių. M. Račkus žandarui atleido ir užtikrino, kad į teismą jo netrauks. Nuo to laiko Muskatovas škaplierninkams buvo švelnus, o ką išgirdęs, visada pranešdavo M. Račkui [9, 222–223].

Gerai žinojęs sudėtingus knygnešio gyvenimo vingius, M. Račkus labai gerbė ir vertino Lietuvos knygnešių veiklą. Kaip liudija B. Kaluškevičius ir K. Misius, „1899–1904 m. jis įvairiose kryžkelėse pastatė 14 kryžių žuvusiems ar Sibire mirusiems krašto knygnešiams pagerbti“ [9, 386]. Panaikinus spaudos draudimą, jau nesibaimindamas tęsė prekybą lietuviškomis knygomis ir religiniais reikmenimis. 1906 m. išvyko į JAV. Pablogėjęs sveikatai, po septynerių metų grįžo į Lietuvą. Apsigyveno Kaune, Vilniaus g. 22. Čia atidaręs knygyną vertėsi lietuviškų leidinių, kanceliarinių prekių ir smulkiosios galanterijos prekyba. 1921 m. M. Račkaus knygynas išleido A. Žmuidzinavičiaus Vyčio piešinį, kuris paplito visoje Lietuvoje ir kabojo visose įstaigose bei gimnazijose. Kunigo J. Tumo-Vaižganto rūpesčiu M. Račkus kaip nusipelnęs knygnešys Maironiškių kaime prie Kauno gavo 2 ha žemės sklypą (dabar Šilainių teritorija). Mirė 1937 m., palaidotas Vilijampolės kapinėse. Iškilmingose laidotuvėse dalyvavo generolas V. Nagevičius, Kauno dekanas Kapočius, profesorius P. Dovydaitis, dailininkas A. Žmuidzinavičius, daug kitų visuomenės veikėjų, tarp jų „Vaikelio Jėzaus“ draugijos atstovai (M. Račkus buvo vienas iš „Vaikelio Jėzaus“ draugijos prieglaudos organizatorių). 1967 m. M. Račkaus palaikai buvo perkelti į Linkavos kapinaites greta 1960 m. mirusios žmonos Petronėlės. Įrašas paminkle byloja: *Čia palaidotas KNYGNEŠYS.*

2005 m. prie katalikiškos „Ąžuolo“ vidurinės mokyklos (dabar Kauno Jono Pauliaus II gimnazija), pastatytos knygnešio žemėje, buvo atidengtas paminklinis akmuo: *Knygnešiui Mykolui Račkui atminti. Šilainių bendruomenė* (autoriai J. Krasnauskas ir Raimundas Zabarauskas).

DRAUDŽIAMA LIETUVIŠKA SPAUDA MIESTELIO BAŽNYČIOJE

Svarbiu draudžiamos lietuviškos spaudos platinimo centru XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tapo Čekiškės bažnyčia. Tuo laiku čia tarnavo daug kunigų, baigusių Kauno ir Seinų kunigų seminarijas, kuriose jie jau buvo susidūrę su slapta lietuviybės puoselėjimo veikla ir draudžiama spauda. Kaip žinia, XIX a. pabaigoje jaunosios kartos Seinų seminaristai sudarė slaptą spaudos rėmėjų kuopelę, leido savo laikraštėlį, rinko lėšas draudžiamai lietuviškai spaudai remti. Kauno seminarijos klierikai taip pat būrėsi į slaptą spaudos kūrėjų draugiją. Šių mokyklų auklėtiniai, paskirti dirbti į Lietuvos parapijas, už savo lietuvišką veiklą dažnai būdavo keliami iš vienos vietos į kitą, neretai vienoje vietoje kunigavo vos vienus metus. Tai ypač pasakytina apie Čekiškės parapijos kunigus, kurie XIX a. pabaigos – XX a. pradžios sandūroje buvo uolūs lietuviybės puoselėtojai.

Apie 1896 m. Čekiškės bažnyčios vikaru buvo kunigas Petras Janušauskas, Kauno kunigų seminarijos auklėtinis, kovojęs dėl gimtosios lietuvių kalbos teisių, priešinęs mokinių vedimui į rusiškas cerkves, atiminėjęs iš žmonių kirilica spausdintas maldaknyges, draudęs iš jų melstis. 1898 m. jis paskirtas Kelmės bažnyčios klebonu [8, 178].

1898–1900 m. Čekiškės bažnyčioje klebonavo aktyvus draudžiamos lietuviškos spaudos platintojas kunigas Vincas Bijeika. Jis gimė 1857 m. Pumpėnuose, baigė Kauno kunigų seminariją. Dėl savo uolios lietuviškos veiklos buvo nuolat keliamas iš vienos parapijos į kitą. Kunigas bendravo su M. Sederevičiaus bendražygiu S. Kušeliausku, kuris jam pristatydavo lenkiškos religinės spaudos. V. Bijeika ją versdavo į lietuvių kalbą ir šie vertimai slapta buvo publikuojami lietuviškuose laikraščiuose. Pasak B. Kaluškevičiaus ir K. Misiaus, kiekvienoje parapijoje, kurioje dirbo, kunigas V. Bijeika organizuodavo lietuviškos spaudos platinimą ir pats ją platindavo. Pas jį žandarai darydavo kratas, bet niekada nerasdavo uždraustų leidinių. Klebonas rūpinosi tautiška lietuvių vaikų katechizacija, stengėsi, kad jie išmokytų lietuviškai skaityti ir rašyti. „Neturtingus vaikus atiduodavo mokyti davatkoms, už kiekvieno vaiko mokymą per mėnesį mokėdavo po pusę rublio. Prieš pirmąją komuniją egzaminuodavo. Buvo sulenkėjusių kunigų persekiojamas už tariamą „litvomaniją“ ir įskūstas vyskupui.“ Nuo 1929 m. jam buvo paskirta valstybinė 150 litų knygnešio pensija [8, 67].

Vienus metus, nuo 1900 iki 1901-ųjų, Čekiškėje vikaro pareigas ėjo uolus lietuviybės puoselėtojas Julijonas Paliukas, vienas aktyviausių slaptos draugijos „Nemunėlio ir Apaščios susivienijimas“ dalyvių ir įkūrėjų, platinęs lietuviškus laikraščius, rūpinęsis švietimu, rinkęs tautosaką ir kraštotyrinę medžiagą [8, 347].

Nuo 1902 m. Čekiškės bažnyčios vikaro pareigas ėjo kunigas Aleksandras Garnevičius, gimęs 1859 m. Vadaktėliuose. B. Kaluškevičiaus ir K. Misiaus duomenimis, baigęs Kauno kunigų seminariją, 1885 m. buvo įšventintas kunigu ir paskirtas dirbti į Skirsnemunės bažnyčią. Vėliau buvo vikaru Girdžiuose ir Smilgiuose. Dar kunigaudamas Skirsnemunėje bendradarbiavo su Vilkijos ir Veliuonos apylinkių knygnešiu Jonu Kumečiu, kuriam tiekdamo lietuviškų laikraščių, persiųsdavo jo korespondencijas į Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą [8, 140].

Lietuvai atgavus spaudos teisę, Čekiškėje vikaro pareigas ėjo iš Vilkijos kilęs kunigas Kazimieras Marma (g. 1878 m.), Kauno kunigų seminarijos auklėtinis, Kriūkų ir Varnių

parapijose platinę draudžiamus lietuviškus laikraščius [8, 290]. Taigi Čekiškės parapijos bažnyčioje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje dirbo asmenybės, siekusios stiprinti lietuvių katalikišką ir tautinę savimonę, globojusios knygnešius ir tiesusios lietuviško rašto ir draudžiamos spaudos kelią pas skaitytoją.

JUZEFA IR POVILAS VIŠINSKIAI ČEKIŠKĖJE

Čekiškės apylinkėse XX a. pradžioje kurį laiką gyveno švietėjas, kultūros veikėjas, knygnešystės organizatorius, varpininkas Povilas Višinskis (1875–1906). Tai viena reikšmingiausių tautos atgimimo laikotarpio asmenybių, padariusi didžiulę įtaką lietuvių tautos visuomeniniams, kultūriniais ir politiniams procesams. Baigęs gamtos mokslų studijas Peterburgo universitete, jis nelaiškė baigiamųjų egzaminų, nes tuomet būtų tekę dirbti Rusijoje, o jam rūpėjo vien veikla savojo krašto žmonėms. Nuo 1894 m. P. Višinskis aktyviai bendradarbiavo *Ūkininke*, *Varpe*, dirbo kartu su K. Griniumi, J. Vileišiu, V. Kudirka, o po jo mirties tapo tikroju *Ūkininko* ir *Varpo* redaktoriumi bei svarbiausiu V. Kudirkos darbų tęsėju. Būdamas geras organizatorius ir publicistas, jis tapo vienu iš aktyviausių varpininkų Kauno gubernijoje, subūręs ir didelę kūrybinę talkininkų grupę, kuriai priklausė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Žemaitė, Sofija Pšibiliauskienė ir kiti. P. Višinskio tėviškėje buvo sukviestas ir studentų varpininkų suvažiavimas. Jis aktyviai dalyvavo nuo 1899 m. Zubovų dvaruose rengiamose lietuvių gegužinėse, į kurias būdavo sukviečiami įvairiuose kraštuose studijuojantys ir dirbantys lietuviai inteligentai, pažangūs sodiečiai ir kurios, pasak J. Būtėno, iš tiesų atstodavo varpininkų suvažiavimus – čia būdavo svarstoma tolesnės veiklos strategija ir taktika [2, 92]. Povilas Višinskis, *Varpo* redaktorius, 1901 m. šiame laikraštyje pirmą kartą atvirai ir aiškiai pasakė, kad varpininkų svarbiausias siekis – „Laisva, nepriklausoma Lietuva, nusikračiusi nuo savų ir svetimų despotų, pamynusi po kojomis tamsybes, kuri išvien su kitomis liuosomis tautomis rūpinasi apie pagerinimą savo ekonomišką būvį ir žengianti pirmyn“ [18, 13].

Rūpindamas lietuvių literatūros plėtote, į grožinės kūrybos pasaulį P. Višinskis atvedė Žemaitę, Šatrijos Raganą, Lazdynų Pelėdą, Jovarą, P. Vaičaitį, Joną Biliūną; nors pats turėjo talentą rašyti grožinius kūrinius, daug laiko skyrė redaktoriaus darbui, koreguodamas tekstus ir talkindamas Lazdynų Pelėdai, Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei, vertino jų kūrinius kaip kritikas. Dar studijų metais jis parengė didžiulę antropologinę studiją apie žemaičius, jų papročius ir gyvenimo būdą, surinktą tautosaką ir archeologinę medžiagą siuntinėdavo J. Basanavičiui. P. Višinskis aktyviai dalyvavo ir slapoje „Žiburėlio“ draugijoje, nuolat rūpinosi mokslus einančių lietuvių šelpimu. Pasak F. Bortkevičienės, jis buvo tiesiog apimtas karštligės išauginti Lietuvai kuo daugiau šviesuomenės [7, 95–96]. Daug pastangų P. Višinskis skyrė ir 1900 m. Paryžiaus parodoje organizuojamam lietuviško paviljono pristatymui, kuriame buvo eksponuotas senoviškas namas, o jame – lentyna su draudžiamomis lietuviškomis knygomis.

1902 m. Šiauliuose P. Višinskis susipažino su Juzefa Mikuckaite, aktyviai dalyvavusia lietuvių tautinio žadinimo veikloje. Ji gimė 1879 m. sausio 19 d. Nešokočių dvare, Raseinių valsčiuje. Buvo kilusi iš senos lietuvių bajorų giminės. Tėvas – bajoras, palivarko valdytojas Sigizmundas Mikuckis. Juzefa baigė Šiaulių 6 skyrių mokyklą, Lezgavto akušerijos kursus Peterburge. Domėjosi literatūra, daug skaitė, ją traukė lietuviška kultūrinė veikla. Besimokydama Peterburge 1890 m. J. Mikuckaitė dalyvavo Česlovo Sasnausko suburtame lietuvių chore, jį lankė daugiau nei metus, lankydavosi įvairiuose lietuvių organizuojamuose vakarėliuose [19, 3]. 1891 m. sugrįžo į Lietuvą ir apsislojo Šiauliuose.

Kurį laiką mokytojavo ir aktyviai dalyvavo lietuvių knygnešystės veikloje. Apie šį savo gyvenimo periodą rašė: „Susipažinau su būsimu savo vyru Povilu Višinskiu ir kartu su juo dirbau tuo metu galimą ir privalomą lietuvių tautinį darbą. Organizavome garsias Šiaulių gegužines, laikiau knygų sandėlį. Knygas gaudavau iš Prūsų, išdalindavau knygnešiams ir savo artimiems žmonėms toliau tuos spaudinius išplatinti. Mano adresu ėjo gana žymi lietuvių veikėjų korespondencija iš Prūsų į įvairius Lietuvos kraštus. Platinau „Varpą“. Gautą „Varpui“ medžiagą siūsdavau į Kybartus savo seseriai Onai Mikuckaitei, kuri persiūsdavo į Tilžę“ [19, 3].

Šiauliuose J. Mikuckaitė uoliai įsisuko į draudžiamos lietuviškos spaudos platinimo ir organizavimo verpetą. Jos drąsa, pasiaukojimas ir nuoširdus tikėjimas lietuvių tautos siekiais negalėjo nedaryti įspūdžio P. Višinskiui, pasižymėjusiam patriotiškais nuostatomis. P. Višinskis Juzefa labai pasitikėjo, drąsiai duodavo jos adresą tiems tautinio atgimimo veikėjams, kuriems reikėdavo apsisototi mieste ar siųsti jam laiškus. Būtent per J. Mikuckaitę P. Višinskį pasiekdavo svarbios draudžiamos spaudos organizavimo žinios. Rizikuodama įkliūti caro žandarams ji slapstė ir paties P. Višinskio rašytus straipsnius bei kitus dokumentus. Ilgainiui jaunuoliai pamilo vienas kitą ir susituokė. Jų vestuvės įvyko 1905 m. kovo 1 d. Čekiškės bažnyčioje; pasak A. Vaičiaus, jaunieji savo svarbiausioms gyvenimo iškilimėms pasirinko ne didmiestį, o mažą padubysio miestelį [16, 69]. Tokį jų apsisprendimą galėjo lemti faktas, kad Čekiškėje ir jos apylinkėse gyveno nemaža J. Mikuckaitės giminaičių. Prienų kaime, netoli Čekiškės, buvo dvaras, kurio savininkas – Juzefos dėdė A. Mikuckis. A. Sprindis savo knygoje *Povilas Višinskis* rašo, jog 1905 m. vasario 2 dieną P. Višinskiui atvykus į Čekiškės bažnyčią duoti užsakų, kunigas jo paklausė, ar tiki į Dievą. P. Višinskis atsisakė apie tai kalbėti, tik paklausė, ar kunigas priims užsakus. Kunigas sutiko [14, 259]. Tada P. Višinskis išsakė pageidavimą, kad vestuvėse būtų kuo mažiau žmonių ir iškilmingumo. Po jungtinių apeigų jaunavedžiai nuvyko į Prienų dvarą, kur įvyko kuklus vestuvių pobūvis [14, 259].

P. Višinskio žmona Juzefa tapo uoliausia jo lietuviškos veiklos talkininke ir atsidavusia bendražyge. Ji pati prisimena, kad „šitokia mano veikla tęsėsi iki 1905 metų pradžios, kuomet aš išvykau į Vilnių ir čia jau iki Didžiojo karo dirbau spaudos darbą „Lietuvos ūkininke“ [19, 3].

P. Višinskis su žmona bajoraite apsisotėjo jos giminei priklaususiam Aukštadvario dvare, esančiame už keturių kilometrų į rytus nuo Čekiškės miestelio. Ši vietovė buvo žinoma tuo, kad 1863 m. kovo 17 d. čia įvyko sukilėlių susidūrimas su caro kariuomene, kurį sukilėliai skaudžiai pralaimėjo. Aukštadvario dvaras XVII a. pabaigoje priklausė dvarininkams Jelenskiams, o 1805 m. jį nusipirko bajoras Martynas Bialozoras. Vėliau dvaras priklausė Podbereskių giminei.

1905 m. Višinskiai apsigyveno Vilniuje, tačiau ten buvo neilgai. Vasarą jie sugrįžo į Aukštadvarį, Juzefos tėvo dvarą, – būtent iš čia adresuoti jo laišakai knygnešiui A. Povyliui ir į šią vietovę jam siųsti Juozo Gabrio-Paršaičio atvirlaiškiai [4, 3]. Gyvendamas Aukštadvaryje P. Višinskis ir toliau rūpinosi tais pačiais reikalais – *Varpo* ir *Ūkininko* publikacijomis, naujų lietuvių literatūros kūrinių pasirodymu. Tuo laiku P. Višinskis Gabriui-Paršaičiui buvo patikėjęs rašytojos Žemaitės apsakymų redagavimą bei leidybą, ir Gabrys stengėsi atlikti tą darbą, vargdamas su žemaičių tarmės tekstais: „Nebžinau, nei ką daryti su Žemaitės raštu; nepažindamas žemaičių tarmės, bijau sudarkyt visą jos raštą“ [4, 3].

Čekiškės apylinkių gamta, ramiai vilnijantys laukai ir netoliese vingiuojanti Dubysa buvo tinkama aplinka darbų ir didžiulės įtampos išsekintai P. Višinskio sveikatai.

Aukštadvaryje jis ir ilsėjosi, ir dirbo kultūrinį darbą – rašė straipsnius, laiškus, organizavo lietuvišką veiklą. „Jaučiuosi geriau, tik kiekviena kelionė į Vilnių atima nuo manęs keletą svarų“, – rašė jis laiške A. Povyliui [4, 10]. Tai liudija, kad iš Čekiškės jis dažnai vykdavo į Vilnių, greičiausiai lietuvių spaudos kūrimo ir leidybos reikalais. Žmonos Juzefos liudijimu, kaip tik tuo laiku P. Višinskis gavo A. Moravskio kvietimą tapti vieno rusų laikraščio administratoriumi, jam pasiūlyta didelė – 150–200 rublių mėnesinė alga su procentais nuo pelno. „Tuo tarpu turiu viltį nors pusbadžiai misti Lietuvoje“, – rašė P. Višinskis A. Povyliui [4, 10] ir šio pasiūlymo atsisakė.

Yra pagrindo manyti, kad abu draudžiamos lietuviškos spaudos organizatoriai, atsidūrę Aukštadvaryje, turėjo pažinoti vietinius knygnešius, su jais bendrauti. Čekiškė ir jos apylinkės – vietovė, kurioje gyveno ir veikė draudžiamos spaudos platintojai, glaudžiai bendravę su Ariogalos knygnešiu J. Lukošiumi. Šis gerai pažinojo J. Juškytę – vieną svarbiausių P. Višinskio ir J. Višinskienės bendražygių, uolią „Žiburėlio“ talkininkę. Čekiškės apylinkėse, Butkiškėje, Vilkijoje, P. Višinskis yra buvęs ir anksčiau, dar 1898 m., kai drauge su kitais lietuvių šviesuoliais vyko aplankyti mirštančio V. Kudirkos. Petras Avizonis prisimena: „Paviešėję savaitę Ušnėnuose ir pasiėmę Višinskį, išvykome į Pernaravos dvarą (Eiriogalos valsčių) pas P. Juškevičių, kurio vieną dukterį, p-lę Jadvygą, Petkevičaitė buvo pirmiau pažinusi. Iš Pernaravos jau penkiese (su panelėmis J. ir M. Juškevičiūtėmis) nuvykome į Butkiškį [Butkiškę – aut.] susipažinti su kunigu Geniu, kurį buvome girdėję esant nukentėjus nuo vyresnybės už prisirišimą prie lietuviybės, o iš Butkiškio nuvažiuojom į Plembarką Tado Daugirdo aplankyti ir jo archeologinių rinkinių pažiūrėti. Labai nedrąsiai įėjome pro užpakalines fligelio duris, bijodami, kad nebūsime įleisti į aristokrato rūmus, bent mudu su Višinskiu, tekalbančiu tik lietuviškai, nors ir buvome girdėję tą aristokratą esant palankų lietuviams. Be galo nustebome Tado Daugirdo mandagumu ir ponios Daugirdienės vaišingumu. Išklaušę kad ir sunkiai, bet vis tik lietuviškai pasakytą ištisą paskaitą apie Lietuvos senovės piliakalnius ir apie randamus juose archeologinius turtus ir užkandę priešpiečių, nesitikėto lipšnumo sužavėti išvykome į puikųjį Dubysos slėnį ir palaipioję po „Farmazono“ kalną, sugrįžome į Pernaravą. Kitą dieną išvykome vėl penkiese tolimesnėn kelionėn, pasiryžę aplankyti Vilkijos dvare kunigą Jaunių <...>, o paskui daktarą Vincą Kudirką Naumiestyje“ [7, 159].

Netrukus P. Višinskis visiškai atsidėjo literatūriniam darbui: drauge su kitais įsteigė Vilniuje „Šviesos“ bendrovę lietuviškoms knygoms leisti ir pats ėmė rašyti knygeles, parengė tris elementorius mokykloms: *Elementorius, arba skaitymo ir rašymo mokslas, Mokėdamas skaityti, greit gali išmokti ir rašyti* ir *Mažas elementorius*. Be šių, dar išleido gausų puoštą visuomeninio turinio knygelių, kuriose ugdė lietuvių politinę savimone ir propagavo demokratines idėjas: *Visuotinas, lygus, slaptas ir betarpiškas balsavimas, Žmogaus tiesos, Kas tai yra konstitucija?, Vaina arba karė* [4, 10]. K. Griniaus liudijimu, tuo laiku P. Višinskis buvo sudaręs ir keletą atskirų *Varpo* numerių [5, 259]. Jis suredagaavo paskutinį, 10-ąjį, *Varpo* numerį [5, 260].

P. Višinskis savo veikla stipriai inspiravo lietuviškos spaudos draudimo epochos pabaigą. 1900 m. jam pasisekė gauti Mintaujos (dab. Jelgava) policijos leidimą išspausdinti lietuvišką skelbimą apie ruošiamą Mintaujoje lietuvišką vakarėlį. Mintaujos policijos viršininkas nežinojo, kad lietuvių spauda uždrausta, ir davė leidimą. P. Višinskis šiuos skelbimus drąsiai išplatino Kauno gubernijoje. Caro žandarai puolė plėšyti skelbimus, o P. Višinskiui nurodė sumokėti baudą už draudžiamų lietuviškų skelbimų platinimą. Šis baudą mokėti atsisakė, todėl buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Tada

P. Višinskis padavė carinę valdžią į teismą, siekdamas įrodyti, jog įstatymo, draudžiančio lietuvišką spaudą, Rusijos imperijoje nėra, kad nuostata ją drausti paremta tik ministro turimu raštu. Kadangi tai buvo tiesa, P. Višinskis buvo užtikrintas savo sėkme.

Ši byla tęsėsi trejus metus. Tam reikėjo ne tik didelių P. Višinskio valios pastangų ir laiko, bet ir pinigų advokatams apmokėti. Galiausiai byla atsidūrė Senate, kur P. Višinskis buvo išteisintas ir galutinai patvirtinta, kad iš tiesų spauda lotyniškais rašmenimis Lietuvoje draudžiama neteisėtai, kad toks draudimas neparemtas įstatymu ir kad lietuviškų knygų ir laikraščių spausdinimas, platinimas, laikymas, skaitymas ir kiti su tuo susiję dalykai nėra draustini. Šį sprendimą patvirtino Rusijos ministrai, o galiausiai ir pats caras, ir šis veiksmas neabejotinai reiškė spaudos draudimo panaikinimą Lietuvoje [13, 45].

Tai įvyko 1904 m. gegužės 7 dieną. Savaiame supranta, kad P. Višinskio siekis išspręsti šį klausimą teisiniu būdu reiškė ne tik teisingumo pergalę, bet ir buvo lietuvių tautos garbės klausimas. Kita vertus, carinės Rusijos administracija jau nebeturėjo vilčių išlaikyti šį draudimą ir nematė jokių rezultatų, kurių norėjo tuo draudimu pasiekti.

Po Juzefos ir Povilo Višinskių santuokos pradėjo silpti Povilo sveikata, pasireiškė progresuojančios tuberkuliozės požymiai. Pasiligojusiam P. Višinskiui daug padėdavo Juzefa. Gydytojai patarė kuo skubiau vykti gydytis į Šveicariją, tačiau P. Višinskis lūkuriavo, nes šeima laukėsi kūdikio. 1906 m. gimus dukrai Marijai, pagaliau kovo mėnesį abu išsiruošė į Italijos kurortą Meraną. Pakeliui sustojo Tilžėje, kur turėjo išleisti paskutinį *Varpo* numerį ir apysakaitę *Pasaka apie carą Mikitą*. Šitai buvo atlikta Juzefos pastangomis. Abu siejo viltis, kad sveikata pagerės. Deja, Tilžėje P. Višinskis peršalo ir išsivystė greitoji tuberkuliozė. Nuvykti pavyko tik iki Berlyno, kuriame 1906 m. balandžio 13 d. P. Višinskis mirė, prasirgęs šešias savaites. Juzefos rūpesčiu jis buvo palaidotas Vilniuje, Rusų kapinėse. Vėliau ji stengėsi sukaupti jo raštus ir juos išleisti.

1905 m. atvykusi į Vilnių J. Mikuckaitė-Višinskienė ne tik rūpinosi lietuvių spaudos reikalais, bet ir aktyviai dalyvavo lietuvių visuomeniniame gyvenime. Drauge su Gabriele Petkevičaitė-Bite, Felicija Bortkevičienė ir Jadvyga Juškyte ji uoliai dirbo „Žiburėlio“ draugijoje, buvo jos kasininkė. Pirmojo pasaulinio karo metais atsidūrusi fronte dirbo „Žemiečių sąjungoje“. 1920 m. pradėjusi dirbti akcinėje bendrovėje „Varpas“ paskyrė jai net kelis savo gyvenimo dešimtmečius. Mirė 1942 m. birželio 27 d. Kaune, palaidota Kleboniško kapinėse. Ten amžinojo poilsio atgulė ir jos sesuo Ona Mikuckaitė, duktė Marija Zubrienė ir vos penkerių metų sulaukusi vaikaitė Marija Zubrytė.

P. Višinskio ir jo žmonos J. Mikuckytės-Višinskienės gyvenimo tarpsnis Čekiškėje buvo trumpas, bet reikšmingas lietuvių kultūros istorijai, kaip ir kitos vietovės, kuriose jie gyveno: čia rašyti straipsniai į *Varpą* ir toliau organizuota jo leidyba, rūpintis kitais svarbiais lietuvių kultūros reikalais, kurie atsispindėjo P. Višinskio bendražygiams siųstuose laiškuose. Neabejotina, jog šioje Pakaunės vietovėje subrendo nemaža svarių iškiliojo visuomenininko minčių, kurios vėliau aidėjo *Varpo* publicistikoje. P. Višinskis ir J. Mikuckytė-Višinskienė paliko savo pėdsaką šio krašto gyvenime.

IŠVADOS

Nors XIX a. antrojoje pusėje Čekiškės miestelyje vyravo daugiakultūrė aplinka, čia aktyviai platinta draudžiama lietuviška spauda. Čekiškės apylinkių kaimuose gyvenę sodiečiai lietuviai pirko knygnešių platinamus draudžiamus lietuviškus leidinius. Pirmiausia miestelio turguose platintos lietuviškos maldaknygės ir elementoriai, vėliau pirmieji lietuviški laikraščiai *Aušra* ir *Varpas*, kita spauda ir literatūros knygelės. Tuo aktyviai rūpinosi vietiniai

žmonės – daugiausia iš Čekiškės apylinkių kilę paprasti sodiečiai. Miestelyje buvo gana aktyvi škaplierninkų veikla.

Čekiškėje ir jos apylinkėse veikę knygnešiai draudžiamą lietuvišką spaudą daugiausia gabeno iš Prūsijos, į kurią dažnai vykdavo drauge su Ariogalos ir Vilkijos krašto knygnešiais. Šie spaudos platintojai palaikė glaudžius ryšius su savo miestelio ir minėtų vietovių kunigais. Čekiškėje ir Ariogaloje tarnavę kunigai, baigę Seinų ar Kauno kunigų seminarijas, tapo ne tik uoliais draudžiamos lietuviškos spaudos rėmėjais, bet ir platintojais, ne vienas jų patyrė represijas, buvo nuolat perkeliama dirbti į kitas krašto katalikų parapijas.

Uoliausi Čekiškės krašto knygnešiai buvo Ieva Ivanauskienė ir Mykolas Račkus, draudžiamą lietuvišką spaudą platinę iki pat jos draudimo panaikinimo ir net vėliau. Jie veržliai įsitraukė į šiame krašte veikusią knygnešių būrį, pasižymėjo didžiule drąsa ir sumanumu, gebėjimais veikti net ir sunkiausiomis aplinkybėmis.

Kuriant ir leidžiant lietuviškus leidinius svarus indėlis tenka Čekiškės miestelio apylinkėse kurį laiką gyvenusiam publicistui, rašytojui ir kultūros veikėjui Povilui Višinskiui, kuris bendravo su apylinkių inteligentija, lankė krašto šviesuomenę, dalijosi mintimis. Šių žmonių pastangos padėjo priartinti svarbų įvykį – 1904 m. gegužės 7 d. lietuviškos spaudos draudimo panaikinimą.

Gauta 2020 09 20
Priimta 2020 10 09

Literatūra ir šaltiniai

- [1] BIRŽIŠKA, V. *Aleksandrynas*. T. 3: XIX amžius. Vilnius: Sietynas, 1990.
- [2] BŪTĖNAS, J. *Povilas Višinskis*. Vilnius: Egalda, 1997.
- [3] DAUGIRDAS, A. *Svarbiausių 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje mūšių vietos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2014.
- [4] Gabrio-Paršaičio Juozo laišakai. *LLTI bibliotekos archyvas*, f. 2-855.
- [5] GRINIUS, K. *Atsiminimai ir mintys*. Tiubingenas: Patria, 1947.
- [6] ILGŪNAS, G. *Knygnešių keliais*. Vilnius: Vaga, 2004.
- [7] *Jubiliejinis Varpo numeris*. Kaunas: 1929.
- [8] KALUŠKEVIČIUS, B.; MISIUS, K. *Lietuvos knygnešiai ir daraktorai 1864–1904*. Žinynas. Vilnius: Diemedis, 2004.
- [9] *Knygnešys. 1864–1904*. T. I. Sudaryt. P. Ruseckas. Kaunas: Spaudos fondas, 1928.
- [10] *Knygnešys. 1864–1904*. T. II. Sudaryt. P. Ruseckas. Kaunas: Spaudos fondas, 1936.
- [11] MERKYS, V. *Draudžiamos lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*. Vilnius, 1994.
- [12] Revizskaja skazka 1816–1854 g., *LMAVB*, f. 33, b. 57, p. 2.
- [13] RUSECKAS, P. P. *Spaudos draudimo gadinė*. Kaunas: Spaudos „Fondo“ leidinys, 1929.
- [14] SPRINDIS, A. *Povilas Višinskis*. Vilnius: Vaga, 1976.
- [15] STEPUKONIENĖ, I. *Švietimas Pakaunės krašte. Mokyklos ir mokytojai*. Kaunas: Eurispaula, 2018.
- [16] VAIČIUS, A. *Bažnytinių archyvų beiėškant*. Kaunas: Orinvita, 2017.
- [17] VAIČIUS, A. *Čekiškė*. Kaunas, 2016.
- [18] *Varpas*, 1901, Nr. 2.
- [19] Višinkienės J. pensijos byla – 1940-02-11 ir IV. 18 d. prašymai dėl pensijos. *LVIA*, f. 1787, ap. 1, b. 179.
- [20] *Žydai Pakaunėje*. Sud. I. Stepukonienė. Kaunas: Naujasis lankas, 2018.

INGA STEPUKONIENĖ

Distribution of the Banned Lithuanian Press in Čekiškė Region

Summary

Although in the second half of the nineteenth century a multicultural environment prevailed in the town of Čekiškė, the banned Lithuanian press was actively distributed there. The Lithuanians living in the nearby villages bought forbidden Lithuanian publications, which were distributed by book smugglers. Initially, Lithuanian prayer books and ABC primers were distributed in town markets, and later the first Lithuanian newspapers, *Aušra* and *Varpas*, other publications, and literature. Local residents were actively engaged in it. In addition, some quite active people would sell small religious paraphernalia near churches. The book smugglers from Čekiškė and its environs brought the Lithuanian press mainly from Prussia, where they often travelled together with the book smugglers of Ariogala and Vilkija regions. Press distributors maintained close contact with the priests of their town and of the said regions. Having graduated from the seminaries of Seinai or Kaunas, the priests who worked in Čekiškė and Ariogala became not only zealous supporters of the banned Lithuanian press, but also its distributors. Many of them suffered repression and were constantly transferred from one parish to another. Ieva Ivanauskienė and Mykolas Račkus, who distributed the banned Lithuanian press until the lift of its ban and even later, were the most zealous book smugglers of Čekiškė. People of great courage and ingenuity and capable of acting even in the most difficult circumstances, they bravely joined the book smugglers of this region. Povilas Višinskis, a publicist, writer, and cultural figure, who lived in the vicinity of Čekiškė for some time, devoted considerable efforts to creating and publishing Lithuanian publications. Thus, the people of Čekiškė region helped to bring about an important event – the lifting of the ban on the Lithuanian press – on 7 May 1904.

Keywords: book smugglers, banned Lithuanian press, Čekiškė